

A Concrete Approach to the Constitution in Hegel's Absolute Idealism

Malihe Masoudi *

Ph.D Student, Public Law, Shiraz
University, Shiraz, Iran

Mohammad Emami

Professor, Department of Public
International Law, Faculty of Law and
Political Sciences, Shiraz University,
Shiraz, Iran

Seyed Mojtaba Vaezi

Professor, Department of Public
International Law, Faculty of Law and
Political Sciences, Shiraz University,
Shiraz, Iran

1. Introduction

Concreteness is one of the most important aspects of Hegel's philosophy. According to Hegel, a concept is empty and philosophically insignificant unless it is realized, and only when the concept is fully realized can it be considered an idea. The concept of the constitution, a key element in constitutional law, is typically understood in an abstract manner. However, Hegel's emphasis on the concrete approach offers a powerful framework for freeing this concept from abstraction, determining it based on concrete thought.

* Corresponding Author: ma.masoudi67@gmail.com

How to Cite: Masoudi , M., Emami, M & Vaezi, M., "A Concrete Approach to the Constitution in Hegel's Absolute Idealism", The Quarterly Journal of Public Law Research, Vol. 26, No. 86, (2025), 273 - 300. Doi: [10.22054/QJPL.2024.77431.2962](https://doi.org/10.22054/QJPL.2024.77431.2962)

The abstract view of the constitution has dominated Iran's constitutional laws in the modern era, with contemporary constitutional frameworks being shaped by this abstract perspective. Therefore, revisiting the concept of the constitution through the lens of Hegel's absolute idealism provides a suitable foundation for concrete conception of Iran's modern constitutional law.

1. Literature Review

There is no serious research directly addressing the problem of the present study. However, a few studies touch upon the concept of the constitution in Hegel's philosophy. For instance, the article "On the Notion of Constitution in Hegel" (Bobbio, 1980) categorized the positive and negative elements of the concept of constitution according to Hegel's thought. Yet, the author argues that this categorization of positive and negative elements diverges from the spirit of Hegel's words and his dialectical method, including his concrete approach. In addition, Hegel's ideas on freedom, the state, and the constitution are the main topics in "Idealism and the Idea of a Constitution" (Thornhill, 2013). However, Thornhill's research does not focus on Hegel's concrete approach. Similarly, in "Hegel's Idea of the State," Houlgate (2019) examined the concept of the constitution in the context of Hegel's notion of the state, but he did not address the concreteness of the constitution. Additionally, Martin Loughlin, a foundational thinker in public law, touched on Hegel's approach in *Fundamentals of Public Law* (Loughlin, 2010) and "In Search of the Constitution" (Loughlin, 2019). While Loughlin discusses Hegel's perspective on the constitution, his treatment of the concept differs from the approach taken in the present article. Frederick Beiser, a prominent Hegel scholar, did not offer a detailed discussion on the constitution in his book *Hegel* (Beiser, 2002). While Beiser addresses some Hegelian concepts (e.g., the state), the concept of constitution is mentioned in passing, without direct attention to

Hegel's concrete approach in relation to the constitution. This also holds true of other works published by commentator of Hegel. It is thus evident that there is a gap in literature regarding the concept of the constitution from the perspective of public law foundations, particularly with respect to its concreteness and implications in constitutional rights.

2. Materials and Methods

Grounded in the principles of public law (i.e., fundamental rights), the present study adopted an analytical approach consisting of theoretical and philosophical analysis. More specifically, since the nature and scope of the research topic is rooted in Hegel's methodological approach, as elaborated in *The Phenomenology of Spirit*, the analysis sought to adhere to this framework, rather than focusing on the abstract philosophical analysis of the constitution. The approach to understanding the concept of the constitution was thus inferred from the concrete in the context of the evolution of spirit in history.

3. Results and Discussion

The common approach in constitutional law defines the concept of the constitution in abstract terms, often presenting it as a legal source in document form. This contrasts with Hegel's idealism, which adopts a different perspective on concepts. According to Hegel, concepts should be concrete, as abstract concepts are seen as empty and devoid of truth. Rather than providing an a priori definition of the constitution, Hegel suggests that one should seek to infer the constitution in the context of the evolutionary history of a nation. From this standpoint, imposing a constitution on a nation is futile. It is not desirable for a nation's elites to formulate a constitution for that nation at an ideal level, as this would not reflect the true constitution of the nation. The constitution, as the soul of the nation, must embody

the real manifestation of the nation's thought and action within the context of history. The constitution of fundamental principles represents the final stage of a nation's historical evolution. This last stage of evolution culminates in the establishment of the state, making the constitution, in Hegel's view, the foundational principle of the state.

4. Conclusion

The findings put forward the argument that the conventional view of the constitution in terms of constitutional rights is a product of the abstraction of the mind, particularly when compared to the instances of constitutions formed in the modern period during the establishment of nation-states. In contrast, the concrete approach to the constitution looks at the concept before its specific instances. From this perspective, the concrete concept of the constitution is not simply a collection of common instances derived from abstracting the similarities between constitutional instances. Rather, it represents the foundational concept upon which these instances are based, with the instances evolving alongside the concept as they manifest in the external reality. Without a concrete concept of the constitution, the a priori definition of the constitution, based solely on an abstract perspective, remains a one-dimensional concept devoid of truth, which can be dismissed because of being arbitrary or unstable.

Keywords: Abstract, Concrete, Constitution, Hegel, Spirit of the Nation

رویکرد انضمامی به قانون اساسی در ایدئالیسم مطلق هگل

دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

ملیحه مسعودی *

استاد حقوق عمومی و بین الملل دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

محمد امامی

استاد حقوق عمومی و بین الملل دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

سید مجتبی واعظی

چکیده

رویکرد انضمامی به مفاهیم، از ویژگی‌های اصلی فلسفه هگل است. در دیدگاه هگل مفهوم انضمامی بر افراد خود تقدم دارد و آنچه موضوعیت دارد ایده یا مفهوم تحقق یافته است، در حالی که مفهوم انتزاعی از طریق بازنمایی ذهنی و عملیات انتزاع نسبت به امور محقق شکل می‌گیرد و محتوای خود را به مثابه امری پیشینی می‌گیرد که اساسا ساکن و جامد است. مفهوم قانون اساسی در نظام فکری هگل امری انضمامی است و به عنوان اصول اساسی آخرین مرحله از سیر تکامل روح در تاریخ یعنی دولت، متعین می‌گردد. بر اساس نظر هگل هر نوع تعریف انتزاعی و پیشینی از قانون اساسی یک وجهی و خالی از حقیقت است و قانون اساسی را به مثابه یک وجود ناپایدار و تصادفی مطرح می‌کند. بنابراین باید مفهوم قانون اساسی را از متن پدیدارشناسی روح استنتاج نمود. رویکرد انضمامی هگل به مفهوم قانون اساسی از تلقی متعارف در حقوق اساسی فاصله می‌گیرد و آثار مهمی دارد؛ هدف این مقاله اثبات این مطلب است که قانون اساسی به مثابه روح ملت یک امر ساختگی و مصنوع نیست و پرسش از اینکه چه کسی قانون اساسی را تدوین کرده بی‌معنا است و همچنین تحمیل قانون اساسی بر یک ملت مردود است.

واژگان کلیدی: انتزاعی، انضمامی، قانون اساسی، هگل، روح ملت.

مقدمه

انضمامیت یکی از مهمترین ویژگی‌هایی است که به فلسفه هگل نسبت داده می‌شود. هگل مفهوم را بدون تحقق آن امری توخالی و فاقد اهمیت فلسفی تلقی می‌کند و مفهوم را به مثابه مفهوم تحقق یافته یا ایده مورد توجه قرار می‌دهد. هر چند این حکم کلیدی بر سراسر فلسفه هگل سایه می‌اندازد و پرداختن به هر موضوعی در پرتو فلسفه هگل مستلزم پردازش انضمامی آن است، منتها برای اندیشمندانی که بر مفاهیم سیاسی و حقوقی تمرکز دارند پرواضح است که چنین رویکردی چه دلالت‌های تعیین کننده‌ای در این حوزه تخصصی دارد. دقیقاً به همین دلیل است که کتاب اصلی هگل در خصوص مفاهیم سیاسی و حقوقی یعنی «عناصر فلسفه حق» با تحفظ بر وجه انضمامی مفاهیم نوشته شده است.

مفهوم قانون اساسی به عنوان یکی از مهمترین مفاهیم حقوق اساسی، در تلقی متداول در بند نوعی رویکرد انتزاعی قرار گرفته است که حاکمیت رویکرد انضمامی در اندیشه هگل ظرفیت بی‌بدیلی برای رهایی این مفهوم از تفکر انتزاعی و متعین شدن آن بر اساس اندیشه انضمامی دارد. از آنجا که این رویکرد انتزاعی نسبت به قانون اساسی به نحوی فراگیر در حقوق اساسی ایران در دوره جدید حاکم شده است و شکل‌گیری قوانین اساسی معاصر مبتنی بر چنین دیدگاه انتزاعی رخ داده است، بازخوانی مفهوم قانون اساسی ذیل ایدئالیسم مطلق هگل بستر مناسبی برای پردازش انضمامی قوانین اساسی معاصر ایران ایجاد می‌کند، چرا که فاصله دلالت‌های تحلیل انتزاعی و انضمامی مفهوم قانون اساسی در خصوص قوانین اساسی معاصر ایران به حدی است که حقوق اساسی جدید در ایران را کاملاً تحت الشعاع قرار می‌دهد.

هگل به جای اینکه به تعریف پیشینی و انتزاعی قانون اساسی بپردازد، به دنبال استنتاج مفهوم قانون اساسی در متن تاریخ و مبتنی بر پدیدارشناسی روح است. از نظر وی قانون اساسی در سیر تاریخ آگاهی انسان، به مثابه اصول تاسیسی دولت تحقق می‌یابد. بر همین اساس قانون اساسی اصولی است که تعیین این صورت از سیر تکامل روح یک ملت را نه به عنوان یک سند صوری، بلکه به عنوان اصولی که حاکی از خودآگاهی یک ملت است ارائه می‌کند. از آنجا که سیر خودآگاهی یک ملت را نمی‌توان در یک فرم هنجاری منعکس نمود، بنابراین قانون اساسی از نظر هگل بعدی انضمامی و غیرهنجاری پیدا می‌کند.

در منطق هگل، تعریف صوری و پیشینی موضوعیتی ندارد، تا آنجا که هگل اسپینوزا را به دلیل تاکید به تعریف پیشینی مفاهیم به باد انتقاد می گیرد و در رساله «فرق نظام های فلسفی فیثته و شلینگ» تصریح می کند: «برای هر فلسفه ای هیچ چیز بدتر از آن نمی نماید که با یک تعریف آغاز شود، یعنی همان کاری که اسپینوزا انجام می دهد.»^۱ بنابراین در خصوص مفهوم قانون اساسی، هگل به هیچ عنوان به دنبال آغاز از یک تعریف نیست، بلکه تلاش می کند که قانون اساسی را به مثابه اصول بنیادین دولت از سیر تکامل روح در تاریخ استنتاج کند. به تعبیر دیگر هگل یکسره تعریف انتزاعی قانون اساسی را کنار می گذارد و به دنبال نحوه تحقق قانون اساسی در تاریخ تکامل یک ملت می رود و مفهوم قانون اساسی برای او چیزی نیست مگر تحقق قانون اساسی در آخرین مرحله از سیر تکامل روح که در صورت دولت ظاهر می شود و به همین دلیل قانون اساسی اصول اساسی دولت است که در تاریخ تجلی یافته است.

با توجه به ملاحظات فوق پرسش اصلی مقاله این است که «چگونه مفهوم قانون اساسی در ایدئالیسم مطلق هگل به مثابه امری انضمامی متعین می گردد؟» در پاسخ به این پرسش و به عنوان فرضیه می توان گفت «مفهوم قانون اساسی در ایدئالیسم مطلق هگل به مثابه ایده قانون اساسی در مقام اصول اساسی آخرین مرحله از تکامل روح در تاریخ که همانا دولت است و به عنوان یک امر محقق و نه یک امر ساختگی و انتزاعی متعین می گردد.»

در راستای پاسخ تفصیلی و مستند و مستدل به پرسش مذکور و برای اثبات فرضیه بیان شده؛ در این مقاله ابتدا به تشریح رویکرد انضمامی هگل در سیر تکاملی ایدئالیسم آلمانی پرداخته و در ادامه تحقق این رویکرد در خصوص مفهوم قانون اساسی بیان و در نهایت دلالت ها و نتایج پردازش انضمامی مفهوم قانون اساسی در پرتو ایدئالیسم مطلق هگل تبیین می شود.

1. G.W.F, Hegel, *Difference Between Fichte's and Schelling's System of Philosophy*, Translated by Harris, H. S and Cerf, W (New York: State University of New York Press, 1977) at 105.

۱. رویکرد انضمامی به مفاهیم در اندیشه هگل

هگل برای اشاره به مفهوم انضمامی، اصطلاح "Begriff" را به کار می‌برد. مترجمان انگلیسی زبان برای برجسته نمودن انضمامیت مورد نظر هگل در ترجمه این اصطلاح به جای "Concept" از اصطلاح "Notion" استفاده می‌کنند و مترجمان فارسی زبان هم اصطلاح «صورت معقول» را به جای تعبیر «مفهوم» استفاده می‌کنند. این اصطلاحات، تمایز رویکرد انضمامی هگل نسبت به مفهوم انتزاعی که با اصطلاح "Abstract Universal" مطرح می‌شود را نشان می‌دهند.

در نظام فکری هگل، مفهوم کلی انضمامی برخلاف مفهوم کلی انتزاعی، محصول انتزاع یا تجرید ذهن نیست. مفهوم کلی انضمامی عبارت از صرف اجتماع مشترکات چند چیز نیست که مابه‌ازای آن، جزئیاتی که ذیل آن قرار می‌گیرند، مصداق آن کلی باشند، بلکه دقیقاً «خودجزئی کردن» و «متعین نمودن خود» است. کلی انضمامی با امری که مشترک بین چند چیز است متفاوت است.^۱

از نظر هگل مفهوم انضمامی بر افراد خود تقدم دارد و اشیاء از طریق صورت معقول که در آنها حضور دارد و خود را در آنها آشکار می‌کند، تحقق پیدا می‌کنند. بنابراین برخلاف مفهوم انتزاعی که از طریق بازنمایی ذهنی و عملیات انتزاع نسبت به اشیاء محقق شکل می‌گیرد، مفهوم انضمامی مقدم بر مصداق خود است.^۲

از نظر هگل مفهوم کلی انضمامی با عمومیت ظاهری کاملاً متفاوت است؛ آن نوع عمومیتی که به معنای امری است که میان تمام افراد مشترک است. بنابراین در کلیت انضمامی از بنیاد و ریشه‌ای سخن گفته می‌شود که افراد بدون آن اساساً محقق نمی‌شوند^۳ از نظر آکن وود «کلی انضمامی چون موجودی زنده است که در فرایند رشد و تناوردگی، اجزاء و اعضای خود را پدیدار می‌کند، جزئی و فرد را از بطن خود می‌پرورد و از همین جهت بر آنها تقدم دارد؛ اما کلی انتزاعی محصول تجرید ذهن است. مفهومی ساکن و جامد که محتوای خود را به صورت داده‌ای پیشینی دریافت می‌کند و از این‌رو ذاتاً

1. G.W. F. Hegel, *Logic*, Translated by William Wallace (Oxford: Oxford University Press, 1975) at 227.

2. Ibid., at 228.

3. Ibid., at 240.

میان تهی است و افراد خود را در برنمی‌گیرد و به همین جهت کلی واقعی بحساب نمی‌آید.^۱

با توجه به توضیحات فوق روشن است که پرداختن به مفهوم قانون اساسی در اندیشه هگل با رویکردی انضمامی صورت می‌گیرد و دقیقاً به همین دلیل دلالت‌ها و نتایج چنین پردازشی نسبت به اقتضائات رویکرد انتزاعی به مفهوم قانون اساسی متفاوت خواهد بود.

۲. مفهوم قانون اساسی در پرتو رویکرد انضمامی هگل

صورت‌بندی معنایی قانون اساسی در ایدئالیسم آلمانی در تلاش است که به نوعی از دوگانگی سوژه - ابژه که در اندیشه کانت برجسته است و به مفاهیمی مثل قانون اساسی که ذیل عقل عملی قرار می‌گیرند حیثی فرمال می‌دهد عبور کند. مفاهیمی که در بستر اصول عقل عملی محض^۲ تعین پیدا می‌کنند. این مفاهیم در مسیر فراروی فیشته از کانت، و شلینگ از کانت و فیشته، در اندیشه هگل به اوج انضمامیت خود می‌رسند.

این سیر در خصوص مفهوم قانون اساسی، از قانون اساسی در پرتو عقل عملی کانت (که قانون را مبتنی بر اصول عقل عملی محض صورت‌بندی می‌کند) که به آن حیث استعلایی نیز می‌بخشد، آغاز می‌گردد و در هگل (که قانون را از حیث صوری به وجهی غیرهنجاری و تاریخی تکامل می‌دهد) که حیث انضمامی پیدا می‌کند، به صورت‌بندی معنایی نهایی خود می‌رسد.

برای درک تمایز رویکرد استعلایی کانت و رویکرد انضمامی هگل و پی بردن به روند تکامل معنایی قانون اساسی در ایدئالیسم آلمانی باید تکامل دیدگاه کانت تا هگل را در پرتو تغییر رویکرد نسبت به شبکه مفهومی حقوق عمومی مثل قانون، آزادی، قانون اساسی، دولت و ... جستجو نمود. به عنوان مثال اگر در اندیشه کانت، قانون تعین‌بخش به آزادی در یک معنای صوری و استعلایی است، در فلسفه هگل این تعین‌بخشی در یک سطح انضمامی محقق می‌گردد. بنابراین در اندیشه هگل، «آزادی» به یک اصل از قبل داده شده و اتونوم تبدیل نمی‌شود، بلکه به یک طرح اجتماعی خلاقانه برای ایجاد خودآئینی جمعی

1. M.J Inwood, *Hegel* (New York: Routledge Press, 1994) at 370.

2. Immanuel Kant. *Critique of Practical Reason*, Translated by Werner S Pluhar (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2002) at 29.

و دموکراسی‌سازی ماهوی تبدیل می‌شود؛ طرحی که در پی استقرار تاریخی یک قانون اساسی واقعاً عقلانی است که در آن قانون به عنوان تحقق نهادی جامع ایده آزادی ماهوی به رسمیت شناخته می‌شود.^۱

آزادی در دیدگاه کانت همان خودقانونگذاری عقل عملی محض است و قانون عقل عملی نیز چیزی جز خودقانونگذاری عقل عملی محض یعنی آزادی نیست.^۲ از نظر هگل نیز آزادی خودقانونگذاری یا خودآیینی است؛ یعنی توانایی عمل بر اساس قوانین عقلانی که سوژه با تکیه بر خود و در مقام موجودی عقلانی بر خود وضع می‌کند.^۳ منتها از نظر هگل چالش اصلی رویکرد کانت به آزادی و قانون آن است که مطلقاً صوری و با هر محتوایی سازگار می‌باشد. هگل در «عناصر فلسفه حق» تصریح می‌کند: «آگاهی حقیقی جهت‌دهی اراده به آن چیزی است که در خود و برای خود نیک است؛ بنابراین آگاهی اصولی ثابت دارد و این اصول از منظر آگاهی، ویژگی تعیین‌بخشی داشته و دارای وظایفی عینی هستند. آگاهی بر خلاف محتوای خود یعنی حقیقت، صرفاً جنبه صوری فعالیت اراده است که در مقام این اراده، هیچ محتوای جداگانه‌ای از آن خود ندارد؛ اما نظام عینی این اصول و وظایف و اتحاد معرفت سوژه کتباً با این نظام تنها زمانی وجود دارند که حصول به دیدگاه اخلاق‌گرایانه صورت گرفته باشد.»^۴

از نظر هگل، اشکال رویکرد صوری به قانون این است که هم می‌تواند درست باشد و هم نادرست، در حالی که تنها با ملاحظه محتوای یک قانون است که می‌توان درستی یا نادرستی آن را تشخیص داد؛^۵ رویکرد انضمامی هگل در مقایسه با رویکرد صوری کانت امکان صورت‌بندی ماهوی قانون و آزادی را فراهم می‌نماید. بر همین اساس می‌توان در خصوص مفهوم قانون اساسی نیز بر این نکته تأکید کرد که قانون اساسی در نهایت از ایدئالیسم استعلایی کانت تا ایدئالیسم مطلق هگل، از مفهومی استعلایی به ایده‌ای انضمامی

1. Michael Salter & Julia J.A. Shaw, "Towards a Critical Theory of Constitutional Law: Hegel's Contribution", *Journal of Law and Society*, Vol. 21, No. 4, (1994), at 467.

2. Kant, op.cit. at 49.

3. Frederick Beiser, *Hegel* (New York: Routledge Press, 2005) at 370.

4. G.W.F Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, Translated by H.B. Nisbet. Edited by Allen Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 2003) at 164.

5. Beiser, (2005), op.cit. at 372.

تغییر صورت می‌دهد و دقیقاً همین تغییر صورت (تغییر هویت) است که امکان درک غیرهنجاری و تاریخی در خصوص قانون اساسی را فراهم می‌نماید و صورت معنایی آن را به عنوان ایده‌ای که در پدیدارشناسی هگل به صورت دیالکتیکی از متن تاریخ و به مثابه روح ملت استنتاج می‌شود، تکامل می‌دهد. به همین دلیل است که دیگر نباید در اندیشه هگل از مفهوم قانون اساسی سخن گفت و مفهوم قانون اساسی در ایدئالیسم آلمانی، در نهایت به عنوان ایده قانون اساسی یا همان مفهوم تحقق یافته قانون اساسی ارتقا می‌یابد. در رویکرد دیالکتیکی هگل، بازسازی روابط و مناسبات اجتماعی به گونه‌ای اساسی و به صورت یک فراروی از تقابل‌ها موردنظر است و همین نکته است که تفاوت منطق هگل را با دیدگاه کانت و فیخته برجسته می‌سازد.

«چنین سنتز دیالکتیکی جمع‌گرایی و فردگرایی ورای برقراری "تعادل" بین حقوق انتزاعی و وظایف انتزاعی است. هگل استدلال می‌کند که کانت، فیخته و دیگران؛ دولت را به مثابه یک "مخرج مشترک" که توازن‌بخش قدرت‌ها و منافع مخالف علیه یکدیگر در یک ساختار اجتماعی و حاکمیتی از قبل موجود است، تلقی می‌کنند. این در حالی است که سنتز، مستلزم یک برداشت اساسی از عدالت قانون اساسی است که تحقق نهادی آن مستلزم آن است که روابط اجتماعی به منظور مطابقت با آرمان‌های بی‌نظیر از آزادی ایجابی و عقلانیت ماهوی دگرگون شود.»^۱

سنتز مذکور همان زندگانی اخلاق‌گرایانه است که تشریح آن بیش از نیمی از کتاب «عناصر فلسفه حق» را دربر می‌گیرد. هگل در مقام تشریح زندگانی اخلاق‌گرایانه تأکید می‌کند که کل و جزء، جماعت و فرد به یکدیگر وابسته‌اند. از یک طرف افراد خودآگاهی و یگانگی خود را در جماعت می‌یابند و از طرف دیگر ایده‌آل‌های جماعت نیز تنها از راه افعال افراد معین و جزئی محقق می‌گردد.^۲ به تعبیر هگل «در وجود اخلاق‌گرایانه است که خودآگاهی هدف برانگیزاننده و بنیادی را که در خود و با خود موجود است می‌یابد.»^۳ منظور هگل از تحقق کل اجتماعی به واسطه افراد به هیچ عنوان این نیست که افراد صرفاً

1. Salter & Shaw, op.cit., at 471.

2. Beiser, (2005), op.cit., at 376.

3. Salter & Shaw, op.cit., at 465.

ابزاری برای تحقق غایات اجتماعی هستند، بلکه از نظر وی هر یک از افراد غایتی فی نفسه هستند و تکامل افراد نیز غایتی از غایات نظام اجتماعی است.^۱ بنابراین می توان گفت هگل دیدگاه اولیه ایدئالیسم آلمانی در خصوص مفاهیم قانون و آزادی که توسط کانت مطرح شده بود و صبغه ای صوری داشت را بدون حذف آن از منظومه فکری خود به اوج می رساند و زمینه طرح دیدگاهی انضمامی در خصوص قانون اساسی را فراهم می نماید. رویکردی که در فلسفه هگل نسبت به قانون اساسی مطرح است از طرف برخی اندیشمندان معاصر به عنوان «نقد درون ماندگار» تلقی شده است. برخلاف برخی رویکردهای انتقادی که به نوعی به دنبال حذف دیدگاه های مقابل خود هستند، دیدگاه نقد درون ماندگار هگل بیشتر در جهت تحقق مفهوم، در راستای واقعی و ماهوی بودن آن آزادی هایی است که مفاهیم قانون اساسی در مواقعی که محقق می گردند، عقلانی فهمیده شود.^۲

هگل در درآمد کتاب «عناصر فلسفه حق» در بند اول تصریح می کند: «فلسفه با ایده ها سر و کار دارد، بنابراین آنچه که در تداول عام، مفاهیم صرف خوانده می شود ربطی به فلسفه ندارد. فلسفه نشان می دهد که این تعبیر یک وجهی و خالی از حقیقت است و تنها مفهوم است که فعلیت دارد (نه آنچه که غالباً از این اسم مراد می شود، بلکه آنچه که جز تعیین تجربیدی فهم چیزی نیست) و آن هم به صورتی که به خود فعلیت می دهد.»^۳ بنابراین در خصوص ایده قانون اساسی باید متذکر شد که قانون اساسی به مثابه یک ایده باید در خارج محقق شده باشد و اگر به جای استنتاج این ایده در پدیدارشناسی، به دنبال تعریف انتزاعی و پیشینی از قانون اساسی باشیم، از نظر هگل به انحراف رفته ایم،^۴ آنچنان که هگل این تعریف انتزاعی را تعبیر یک وجهی و خالی از حقیقت تلقی می کند. بنابراین فهم ایده

1. G.W.F, Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History*, Translated by H.B.Nisbet (Cambridge: Cambridge University Press, 1975) at 82.

2. Salter & Shaw, op.cit., at 465.

3. Hegel, (2003), op cit., p 25

۴. این رویکرد هگل برای تحلیل قوانین اساسی معاصر ایران حائز اهمیت است. اینکه قوانین اساسی معاصر تا چه اندازه تجلی روح ملت و نمایانگر تحقق واقعیت بالفعل تاریخی ما بوده اند پرسشی اساسی است که لازم است بدان پرداخته شود و هر پاسخی به این پرسش جهت گیری نظری و معرفتی حقوق اساسی ایران را کاملاً تحت الشعاع قرار می دهد.

قانون اساسی متوقف بر استنتاج مفهوم تحقق یافته آن در جهان خارج است. دقیقاً به همین دلیل در این مقاله در پی استنتاج مفهوم تحقق یافته هستیم و نه تعریف انتزاعی و پیشینی از قانون اساسی. از نظر هگل «هر چیز دیگری غیر از این فعلیت که از سوی خود مفهوم وضع گردد، وجود ناپایدار، تصادف برونی، عقیده، نمود بی‌گوهر، ناراستی، فریب و مانند اینهاست»^۱ و^۲ بنابراین می‌توان گفت که از نظر هگل هر نوع تعریف پیشینی و انتزاعی از قانون اساسی، وجود ناپایدار و تصادفی است.

مفهوم قانون اساسی در اندیشه هگل، فاصله زیادی با مفهوم قانون اساسی در رویکرد انگلیسی دارد. رویکرد انگلیسی به مفهوم قانون اساسی نسبت به بنیاد کانتی به مثابه یک زمینه تکاملی در صورت‌بندی مفهوم قانون اساسی غافل است و به همین دلیل از رویکرد ماقبل کانتی که نگاهی کاملاً قراردادی به قانون اساسی دارد و به رویکرد سندی به قانون اساسی (که در ایران معاصر نیز کاملاً حاکم شده است) می‌انجامد فراتر نمی‌رود.^۳

این رویکرد انتزاعی به قانون اساسی که در پارادایم آکادمیک حقوق اساسی در ایران محوریت دارد مفهوم قانون اساسی را به یک سطح انتزاعی، صوری، هنجاری و حتی تحمیلی (تحمیل به روح ملت) تقلیل می‌دهد.^۴ این در حالی است که ایده آلیسم استعلایی کانت با انقلاب کوپرنیکی جهشی است بنیادین که مفاهیم حقوقی و اخلاقی را به سوژه خودبنیاد پیوند می‌دهد و زمینه تکامل مفهومی قانون اساسی، از یک مفهوم انتزاعی به یک ایده انضمامی را ایجاد می‌کند. کانت در «بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق» تصریح می‌کند: «اکنون

1. Ibid.

۲. این دیدگاه هگل برای ارائه یک صورت‌بندی نظری غیرایدئولوژیک از قانون اساسی در حقوق اساسی ایران راهگشاست.

۳. این در حالی است که عنایت به رویکرد کانتی در ایدئالیسم آلمانی زمینه لازم برای تکامل صورت‌بندی مفهومی قانون اساسی در حقوق اساسی ایران را فراهم می‌آورد و ظرفیت کم‌نظیری برای ارتقای نظری حقوق اساسی معاصر ایران است.

۴. هگل در کتاب عناصر فلسفه حق به این رویکرد تحمیلی نقد جدی دارد و به‌عنوان مثال تصریح می‌کند: «مثلاً ناپلئون کوشید به اسپانیایی‌ها قانون اساسی بدون پیشینه بدهد، اما نتایج این کار به اندازه کافی بد بود. زیرا قانون اساسی به سادگی ساخته نمی‌شود: قانون اساسی حاصل کار سده‌هاست» (عناصر فلسفه حق، بند ۲۷۴).

اگر به همه کوشش‌های پیشینیان برای کشف اصل اخلاق بنگریم، از ناکامی آنها نباید شگفت زده شویم، پیشینیان می‌دیدند که بستگی انسان به قانون از راه وظیفه است ولی از این نکته غافل بودند که قوانینی که انسان تابع آنهاست فقط به وسیله خود او وضع شده‌اند، هر چند در عین حال عام نیز هستند و انسان فقط مکلف است بر وفق اراده خویشتن عمل کند؛ یعنی اراده‌ای که به وسیله طبیعت چنان ساخته شده است که واضع قوانین عام باشد.^۱ برای هگل، جهت‌گیری حقوقی انتزاعی و صوری ذاتاً با نظام گسترده‌تر ایدئولوژی لیبرال که بر حقوق کاملاً انتزاعی و منفی افراد تأکید دارد مرتبط است. به دلیل این ارتباط با ایدئولوژی لیبرال، فرمالیسم نشان دهنده جهت‌گیری ضروری و ناکافی به سمت قانون اساسی است. این به این دلیل است که سرنوشت فرمالیسم قرار است از نظر تاریخی با اصل شهروندی عقلانی که متضمن همبستگی حقوق و وظایف ماهوی است جایگزین شود.^۲ برخی از اندیشمندان معاصر حقوق اساسی از رویکرد هگل به قانون اساسی با تعبیر «پایدای قانون اساسی» نام برده‌اند و مراد خود را از این تعبیر، تلقی هگلی از قانون اساسی می‌دانند که قانون اساسی یک ملت را اساساً بر اساس فرآیندهای جاری خودسازی جمعی تفسیر می‌کند. این رویکرد متمایز از مدل‌های لیبرال است که به‌ویژه امروزه توسط جان رالز مطرح می‌گردد، دیدگاهی که قانون اساسی باید تضمین حقوق و آزادی‌های اساسی سیاسی و ایجاد رویه‌های دموکراتیک برای تعدیل رقابت سیاسی و تعیین مسائل مربوط به سیاست اجتماعی باشد. پایدای قانون اساسی مبتنی بر نگرانی لیبرال برای محدودیت‌های حقوقی و اخلاقی نیست.^۳

این تحول معرفتی است که زمینه طرح مفهوم قانون اساسی را به مثابه ایده قانون اساسی (مفهوم تحقق یافته) ایجاد می‌کند و آن را به‌عنوان ایده‌ای انضمامی و غیرهنجاری مورد توجه قرار می‌دهد. بنابراین قانون اساسی به‌عنوان ایده تحقق یافته، صورت معنایی خود را

1. Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Edited and Translated by Mary Gregor and Jens Timmermann (Cambridge: Cambridge University Press, 2011) at 93.

2. Salter & Shaw, op.cit. at 476.

3. Andrew Buchwalter, "Constitutional Paideia: Remarks on Hegel's Philosophy of Law", In book: *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy* (Florida: University of North Florida Publication, 1998) at 15.

از متن پدیدارشناسی روح استنتاج می‌کند. به تعبیر بهتر نه تنها قانون اساسی یک مفهوم انتزاعی نیست، بلکه صورت‌بندی معنایی آن در بطن تاریخ آگاهی محقق می‌گردد و دقیقاً به این دلیل که دولت، صورت تکامل یافته این سیر در مقام تحقق است (نه در مقام مفهوم صرف)، قانون اساسی نیز اصول (به معنای انضمامی) بنیادین این صورت تکامل از روح است.

در واقع قانون اساسی دولت را تاسیس نمی‌کند و اصول آن اصول پیشینی راه‌اندازی یک سازمان نیست، بلکه قانون اساسی به نحو انضمامی صبغه تاسیسی دارد، یعنی اینکه قانون اساسی چیزی جز بیان انضمامی اصول اساسی آخرین صورت از سیر تکامل روح نیست، یعنی بدون هیچگونه وجه هنجاری و دستوری، این سیر تکامل روح است که در صورت دولت متعین می‌شود و دولت نه یک سازمان، بلکه وئائی وجودی برای زندگانی اخلاقی است. دقیقاً به همین دلیل است که هگل قانون اساسی را روح یک ملت تلقی می‌کند، چرا که روح یک ملت بی‌تردید وجه هنجاری ندارد و آن اصولی است که موجود است و طرح قانون اساسی در چارچوب یک سند حقوقی، صرفاً انعکاس هنجاری این روح در ساحت بایدها و نبایدهای حقوقی است.

می‌توان گفت که صرف‌نظر از این انعکاس ابژکتیو در بیرون، هر ملتی (به شرط رسیدن به سطح دولت) قانون‌اس‌اسی دارد، چرا که آن ملت روح دارد و سیر تاریخ آگاهی دارد. بنابراین نمی‌توان قانون اساسی را از بیرون به هیچ ملتی تحمیل کرد و قانون اساسی صرفاً بیان اصولی است که در پدیدارشناسی صرفاً استنتاج می‌شود (نه اینکه ساخته می‌شود). گستره یک «قانون اساسی» برای رویکرد آشکارا متن‌محور هگل شامل آن دسته از فرآیندهای اجتماعی و تاریخی است که از طریق آنها حقوق و آزادی‌های شناخته شده به‌طور کلی پدید می‌آیند و سپس تعیین و اجرا می‌شوند.

با توجه به موارد فوق، برای تحلیل دقیق‌تر صورت‌بندی معنایی قانون اساسی، از روش فرمال و دسته‌بندی مفهومی بیرونی که توسط برخی از هگل‌شناسان^۲ استفاده شده است

1. Salter and Shaw.op.cit., at 476

۲. یکی از مهمترین اندیشمندان معاصر که موضوع قانون اساسی در نظام فکری هگل را به‌طور ویژه مطمح نظر قرار داده است نوربرتو بوبیو است. ایشان مصداق بارز هگل‌شناسانی است که از نظر این پژوهش در مقام شرح و تحلیل دیدگاه

اجتناب شده و تلاش می‌شود مبتنی بر رویکرد استنتاجی هگل در پدیدارشناسی روح در تاریخ آگاهی، مفهوم قانون اساسی استنتاج گردد. نوربرتو بوبیو در مقاله «مفهوم قانون اساسی در هگل» عناصر سلبی و ایجابی مفهوم قانون اساسی را بر اساس اندیشه هگل به صورت دسته‌بندی شده مطرح می‌کند؛^۱ اما از نظر نگارنده، دسته‌بندی به عناصر سلبی و ایجابی مستلزم فاصله گرفتن از روح کلام هگل و روش دیالکتیکی وی در تبیین ایده‌ها (از جمله ایده قانون اساسی) است.

از همین رو عناصری چون فرمال نبودن، صرفاً قانونی نبودن، عدم پذیرش داوری ارزشی و هنجاری نبودن و نهادی نبودن و از طرف دیگر ابتنای بر مفهوم ارگانیک دولت، به مثابه سازماندهی کل بودن، تاریخی بودن، اصل وحدت بخش جامعه مدنی بودن و ...^۲ را نباید به صورت مقوله‌ای مطرح کرد، چرا که اساساً این عناصر مثبت و منفی در نظام فکری هگل و به طور خاص در کتاب عناصر فلسفه حق، به شکل مقوله‌ای مطرح نمی‌گردند، بلکه این اقتضای سیر تاریخ آگاهی (پدیدارشناسی روح) است که ایجاب می‌کند مفهوم قانون اساسی در اندیشه هگل واجد ابعادی خاص باشد.

در واقع این ویژگی‌ها اصولی هستند که انضماماً در سیر تاریخی تکامل روح محقق می‌گردند. به تعبیر دیگر، این عناصر ویژگی‌های انتزاعی نیستند، بلکه این عناصر اوصاف اصولی که تبیین‌کننده دولت هستند و باید از رویکرد فرمال و مقوله‌ای در بیان این اصول اجتناب کرد و آنها را در متن تکامل روح در تاریخ آگاهی و به صورت امر تحقق یافته استنتاج نمود.

هگل در خصوص قانون اساسی، سعی می‌شود به صورت عناصر مقوله‌ای تحلیل گردد و به همین دلیل نیز به طرح عناصر سلبی و ایجابی مفهوم قانون اساسی می‌پردازد. این در حالی است که تلاش می‌شود این مقاله به لحاظ روش ارائه رویکرد هگل به قانون اساسی دچار تفکر مقوله‌ای و فرمال که به لحاظ روشی مورد نقد هگل است نشود.

1. Norberto Bobbio, "Sur la notion de constitution chez hegel", Revue européenne des sciences sociales. T. 18, No. 52, La philosophie politique de F. W. Hegel: Annales de philosophie politique, No.12(1980), pp.133-144 (Geneve: Librairie Droz, 1980) at 133.

2. Ibid., at 134.

رویکرد هگل در تشریح قانون اساسی با عنوان «نقد درون ماندگار»، بخشی از تلاش برای عقلانی‌سازی در راستای تحقق پتانسیل موجود برای توسعه جامعه‌ای است که به‌طور کامل بیانگر یک نظام پایدار از آزادی انسانی، خودتعیین‌بخشی جمعی و سازماندهی نهادی عقلانی است و اینها آرمان‌های ایدئالیسم آلمانی است که در اندیشه روشنگری با کانت آغاز می‌شود و با هگل به اوج خود می‌رسد.^۱

در اصول تاسیسی دولت، تعبیر تاسیس به معنای ساخت یک ساختار مصنوعی نیست، بلکه مراد از اصول تاسیسی، اصول اساسی و بنیادین دولت است که این بنیادگذاری نه به صورت ارادی و ساختگی بلکه در سیر تاریخ آگاهی و تکامل روح در تاریخ محقق می‌گردد. اصول تاسیسی دولت همان اصول حکایت‌گر بنیادها هستند و قانون اساسی دربردارنده اصولی است که حکایت از بنیادهای دولت دارند. اگر قانون اساسی به‌عنوان اصول بنیادین دولت مطرح باشد، این اصول که شاکله دولت را بیان می‌نمایند باید مبتنی بر آنچه در خصوص تکوین دولت ارگانیک مورد نظر هگل مطرح است بازخوانی شوند و دقیقاً به همین دلیل است که باید حائز ویژگی‌های خاص خود باشند.

۳. آثار رویکرد انضمامی به مفهوم قانون اساسی

انضمامیت یکی از مهمترین ویژگی‌های فلسفه هگل است، به نحوی که از مهمترین نقدهای هگل به کانت معطوف به رویکرد صوری اندیشه کانت است. انضمامیت در سراسر فلسفه هگل ظهور و بروز دارد. هر چند نقد رویکرد فرمال کانت قبل از هگل در جریان ایدئالیسم آلمانی و در اندیشه‌های فیشته و شلینگ هم به‌طور جدی مطرح بود، اما نگرش انتقادی به فرمالیسم کانتی در آثار سیاسی هگل به اوج خود رسید. هگل در فلسفه سیاسی خود تلاش کرد که گزارشی از دولت مشروطه ارائه دهد که روایت قانون طبیعی کانت از دولت مشروع را به‌عنوان یک نظم قانونی مبتنی بر آزادی بپذیرد؛ اما در عین حال (برخلاف کانت) تلاش می‌نکند نشان دهد چگونه ایده‌های عقلانی (طبیعی) آزادی در صورت

1. Salter & Shaw, op.cit., at 465.

حقوق عینی از طریق حوزه‌های مختلف عمل اجتماعی ساخته می‌شوند. این ایده‌های حقوقی عینی به عنوان عناصر قانون اساسی در دولت درونی می‌شوند.^۱

از نظر هگل «هیچ قانون اساسی نمی‌تواند به گونه‌ای صرفاً ذهنی آفریده شود».^۲ بنابراین قانون اساسی کاملاً وجهی انضمامی دارد و برخلاف تلقی متداول در حقوق اساسی، قانون اساسی به هیچ عنوان نمی‌تواند انتزاعی و ساختگی باشد. از آنجا که دولت مورد نظر هگل در یک سیر تاریخی تکوین می‌یابد، اصول تاسیسی آن یعنی قانون اساسی نیز اصول اساسی صورت نهایی تکامل روح در تاریخ است و به همین دلیل این اصول به مثابه امور محقق تاریخی متعین می‌گردند. هگل در بند ۲۷۳ از «عناصر فلسفه حق» به تصریح بیان می‌کند: «چه کسی باید قانون اساسی را تدوین کند؟ این پرسش به قدر کافی روشن می‌نماید، اما دقت بیشتر نشان می‌دهد که پرسشی بی‌معناست ... اما این در هر صورت امری مطلقاً بنیادی است که اصول تاسیسی دولت را نباید چیزی ساخته شده به شمار آورد، هر چند که آغازی در بعد زمان داشته باشد. بر عکس اصول تاسیسی دولت به سادگی آن چیزی است که در خود و برای خود وجود دارد و بنابراین باید الوهی و پایدار و والاتر از پهنه تمامی چیزهای ساخته شده به شمار آید».^۳

لاگلین بر این نظر است که فحوای بند مذکور، ایده قرارداد اجتماعی را به‌طور اساسی به چالش می‌کشد.^۴ هگل بر این نکته اصرار دارد که «قانون اساسی به روح یک ملت مربوط است و نمی‌توان آن را به سادگی بر اساس میل شخصی تغییر داد».^۵

یکی از دستاوردهای عمده نظریه حقوق اساسی هگل؛ جایگزینی روایت تاریخی متن‌محور از آشکار شدن ایده آزادی ماهوی به جای مفهوم انتزاعی و صرفاً رسمی از آزادی است که ریشه در یک «آزادی انتخاب» از پیش متعین‌شده ایدئولوژیک و کاذب

1. Thornhill, op. cit., at 66.

2. Hegel, (2003), op. cit., at 313.

3. Ibid., at 311.

4. Martin Loughlin, *Foundations of Public Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010) at 147.

5. Stephen Houlgate, "Hegel's Idea of the State", In Marina F. Bykova (ed.), *Hegel's Philosophy of Spirit: A Critical Guide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) at 202.

بدون بستر دارد،^۱ با توجه به دیدگاه هگل، قانون اساسی اصولی است که به صورت طبیعی در سیر تاسیس دولت بدون آنکه کسی یا جمعی اراده به تدوین آن کند و به صورت درخود و برای خود وجود دارد. به تعبیر دیگر حتی اگر قانون اساسی در این سیر به حسب ظاهر تدوین و مکتوب نیز نشود، اصول تاسیسی دولت به حیث انضمامی و از درون سیر تکامل روح وجود دارند. هگل از این جهت پرسش از تدوین قانون اساسی مبتنی بر اراده‌ای خاص را بی‌معنا می‌داند که از نظر وی «چنین فرض می‌کند که تا همین حالا هیچ قانون اساسی وجود نداشته و تنها انبوهی از افراد جدا از هم وجود دارد، چنین انبوهی چگونه می‌تواند به قانون اساسی برسد، با تدبیر خود یا با کمکی که از بیرون می‌رسد، از راه نوع پرستی، تفکر یا زور؟ پاسخ به این پرسش‌ها به عهده خود آن انبوه است، زیرا مفهوم بر انبوه بی‌سامان انطباق‌پذیر نیست. اما در صورتی که این پرسش چنین فرض می‌کند که قانون اساسی هم اکنون وجود دارد، تدوین قانون اساسی تنها می‌تواند به معنای دگرگون ساختن آن باشد و نفس این واقعیت که قانون اساسی موجود فرض شده، بیدرنگ چنین دلالت می‌کند که این دگرگونی تنها به صورتی مطابق با قانون اساسی می‌تواند صورت گیرد.»^۲

هگل رویکردهایی که قانون اساسی را به عنوان نتیجه اقدامات انقلابی مطرح می‌کنند نمی‌پذیرد و بر این نظر است که دولت قانون اساسی خود را با جذب، حفظ و آشتی دادن ایده‌های مختلف آزادی مندرج در قوانین جامعه به دست می‌آورد.^۳ با توجه به این رویکرد هگل به قانون اساسی، تحمیل قانون اساسی بدون پیشینه به هر ملتی مردود است، چرا که «این خواسته که به ملتی قانون اساسی بدون پیشینه داده شود، حتی در صورتی که محتوای آن کم و بیش بخردانه باشد، فکری است که دقیقاً همان عنصری را نادیده می‌گیرد که به تاثیر آن قانون اساسی چیزی بالاتر از صرف محصول فکر است. بنابراین هر ملتی قانون اساسی مناسب و شایسته خود را دارد.»^۴

1. Salter & Shaw, op.cit., at 467.

2. Hegel, (2003), op.cit., at 311.

3. Thornhill, op.cit., at 67.

4. Hegel, (2003), op.cit.

هگل این دیدگاه را که یک قانون اساسی می‌تواند یک مصوبه رسمی - قانونی و یک ساخت باشد را رد می‌کند. از نظر وی این تصور که یک قانون اساسی می‌تواند یک عمل صریح خلقت باشد، مناسب این دیدگاه لیبرال است که در خارج از نهادهای رسمی، افراد اتم‌های جدا شده‌ای هستند که به شکل بی‌صورت با یکدیگر مرتبط هستند. با این حال این دیدگاه جدای از ظلمی که ممکن است در مورد مفهوم طبیعت انسانی انجام دهد، کنش سیاسی (شامل قانون اساسی) را به اشتباه تعبیر می‌کند که غیرقابل درک است مگر اینکه افراد قبلاً به روشی ساخته شده با یکدیگر مرتبط باشند.^۱

به نظر هگل تجربه تحمیل قانون اساسی ساختگی به یک ملت در دوره ناپلئون نسبت به اسپانیایی‌ها محقق گردید و به هیچ عنوان تجربه موفقی نبود. «ناپلئون کوشید به اسپانیایی‌ها قانون اساسی بدون پیشینه بدهد، اما نتایج این کار به اندازه کافی بد بود. زیرا قانون اساسی به سادگی ساخته نمی‌شود، قانون اساسی حاصل کار سده‌هاست. ایده و آگاهی امر بخرد است (در صورتی که این آگاهی در ملتی رشد کرده باشد)».^۲ نظریه‌پردازان برجسته قانون اساسی از جمله لاگلین بر تعیین مفهومی قانون اساسی در متن تاریخ، در تجربه مفهومی قانون اساسی انگلستان تاکید داشته‌اند.^۳

رویکرد هگل در خصوص عدم تحمیل قانون اساسی ساختگی به یک ملت با تحفظ بر نگاه تکاملی وی صورت‌بندی می‌گردد، به تعبیر دیگر نمی‌توان اینگونه از کلام هگل استنتاج کرد که به طور نسبی هر ملتی قانون اساسی خود را دارد که متناسب با اقتضائات آن است، بلکه هگل در عین تاکید بر سیر تکاملی روح در تاریخ تا نیل به صورت نهایی آن در قالب دولت، بر این نظر است که نمی‌توان قانون اساسی را بر ملتی تحمیل کرد. در همین راستا هگل تصریح می‌کند «آنچه که ناپلئون به اسپانیایی‌ها داد از آنچه که آنان پیش از آن داشتند بخردانه تر بود، با این حال آن را همچون چیزی غریبه رد کردند، زیرا هنوز به اندازه کافی تربیت نیافته بودند».^۴

1. Buchwalter, op.cit., at 16.

2. Hegel, (2003), op.cit., at 313.

3. Martin Loughlin, "In Search of the Constitution", LSE Law, Society and Economy Working Papers at: www.lse.ac.uk/collections/law/wps/wps.htm and the Social Sciences Research, Network Electronic Library, (2019), at 3.

4. Hegel, (2003), op.cit.

در رویکرد هگلی، اعتبار آرمان‌های درونی قانون اساسی مستلزم تلفیقی است از شکل مفهومی که جهان‌شمول است با محتوای اجتماعی آن که خاص است. آن دسته از علایق صرفاً خاص که نمی‌توان آنها را با اصطلاحات جهان‌شمول بیان کرد، از بین می‌رود، مانند ایده خاص محدود کردن حقوق شهروندی کامل به اعضای یک گروه مذهبی یا قومی خاص. هدف نهایی نقد درون‌ماندگار این است که واقعیت تجربی رویه مشروطه را با بالاترین مقتضیات عقل بشری مطابقت دهد، با اینکه عقل بشری به طور ملموس در توسعه درونی جنبش‌های اجتماعی و تاریخی خاص تجسم یافته است.^۱

نگاه تکامل‌گرایانه هگل در بند ۲۷۴ از عناصر فلسفه حق به این نحو مطرح می‌گردد که: «قانون اساسی هر ملتی به گونه‌ای کلی بستگی به ماهیت و پیشرفت خودآگاهی آن دارد، در این خودآگاهی آزادی سوژکتیو و به ناچار همچنین فعلیت قانون اساسی آن ملت نهفته است.»^۲ اقتضای ضروری این رویکرد، برداشتی درونی از قانون اساسی است. در واقع «قانون اساسی باید در تمامی روابط درون آن نفوذ کند.»^۳ قانون اساسی تنها در حدی می‌تواند برای یک قوم ارزش الزام‌آور داشته باشد که بیانگر آداب و آگاهی افراد متعلق به آن باشد. بدون اشاره خاص به احساسات، قانون اساسی یک انتزاع باقی می‌ماند. بنابراین هیچ معنا یا ارزشی نخواهد داشت، حتی اگر به معنای خارجی موجود باشد. از این نظر، جای تعجب نیست که هگل قانون اساسی را با روح ملت یکی می‌داند. او نه تنها از این طریق دیدگاه خود را در مورد تعبیه فرهنگی یک قانون اساسی تأیید می‌کند؛ بلکه مدعی است که قانون اساسی فقط به عنوان «زندگی درونی یک مردم» که مفهوم روح ملت را تعریف می‌کند، وجود دارد. منظور هگل این نیست که جایگاه حاکمیت قانون در زندگی سیاسی را برای یک مفهوم رسمی‌تر از قانون اساسی انکار کند، مفهومی که مبتنی بر رویه‌های متعارف است که آزادی‌های فردی را تضمین می‌کند. او نیز که نظریه‌پرداز دولت مشروطه مدرن است، چارچوب قانون اساسی وفادار به اصل لیبرالی حاکمیت قانون را مورد تأکید قرار می‌دهد. دیدگاه او فقط این است که آنچه را که او «قانون اساسی

1. Salter and Shaw, op.cit., at 466.

2. Hegel, (2003), op.cit., at 312.

3. Ibid.

سیاسی» می‌خواند، نمی‌تواند با «قانون اساسی»^۱ یکی دانست. دومی به مجموعه گسترده‌تری از هنجارها، نهادها و آداب و رسوم اشاره می‌کند که یک ملت را تعریف می‌کند و به نهادهای خاص معنا و اعتبار می‌بخشد.^۲

بنابراین وجود بیرونی قانون اساسی بدون ملاحظه این جوشش درونی به هیچ عنوان حاکی از اینکه حقیقتاً قانون اساسی وجود دارد نیست. به تعبیر هگل، «قانون اساسی یک ملت باید تجسم احساس آن از حقوق خود و شرایط حاضر باشد؛ در غیر اینصورت هیچ معنا یا ارزشی نخواهد داشت، حتی در صورتی که به معنایی بیرونی وجود داشته باشد. بی‌گمان نیاز و آرزوی داشتن قانون اساسی بهتری شاید اغلب در وجود افرادی باشد، اما اینکه همه توده مردم از این فکر آکنده باشند موضوع دیگری است و تا زمان‌های آینده روی نخواهد داد. اصل اخلاقی یا باطنیت سقراط محصول زمانه او بود، اما زمان درازی گذشت تا این اصل بخشی از خودآگاهی همگانی شد.»^۳ هگل استدلال می‌کرد که هر جا قانون اساسی تنها یک عمومیت صوری را تضمین می‌کند - صرفاً یک «برابری طبق قانون» رسمی - در حالی که رویه اجتماعی واقعی همچنان نیروی منافع شخصی خاص را منعکس می‌کند، رژیم کلی لزوماً دارای نقص است. چنین «برابری» رسمی در برابر قانون به معنای انتزاعی و توخالی است تا زمانی که روابط اجتماعی که خارج از قلمرو کاملاً قانونی وجود دارد با نابرابری فاحش مشخص شود.^۴

به تعبیر دیگر می‌توان گفت بر اساس دیدگاه هگل به قانون اساسی، ساختار انضمامی جامعه و دولت است که آزادی‌های عقلانی را ممکن می‌سازد و آنها را به مثابه ابعاد فعلیت یافته قانون اساسی منعکس می‌نماید.^۵ در همین راستاست که برخی از هگل‌شناسان در خصوص ماهیت قانون اساسی مورد نظر هگل بر این نکته تاکید دارند که قوانین اساسی ثابت نیستند، بلکه می‌توانند بر اساس قانونگذاری و یا تحولات واقعی تغییر کنند، می‌توانند در معرض بررسی و نقد قرار گیرند و ایده هگل از دولت آزاد عقلانی معیاری را ارائه

1. Verfassung.

2. Buchwalter, op.cit., at 17.

3. Hegel, (2003), op.cit., at 313.

4. Salter and Shaw, op.cit., at 470.

5. Thornhill, op.cit., at 67.

می‌دهد که مبتنی بر آن می‌توان دولت‌های مدرنی که ادعای آزادبودن دارند را مورد سنجش قرار داد.^۱

ساختگی نبودن قانون اساسی یک وجه از انتزاعی نبودن آن است و وجه دیگر انتزاعی نبودن، آن است که از تلقی قانون اساسی به عنوان محصول نظرورزی انتزاعی اجتناب گردد. به تعبیر لاگلین «مفاهیم دولت و قانون اساسی که معنای حق سیاسی از آنها استنتاج می‌شود پدیدارهایی کمیاب به نظر می‌رسند؛ آنها بیان عقلانیت هستند، محصول جهانی که ذهن برای خود ساخته است، از نظر هگل به همان اندازه که ذهن بالاتر از طبیعت است، دولت بالاتر از حیات فیزیکی است. اما اشتباه است که این مفاهیم را صرفاً انتزاعی محض از فورمولاسیون‌ها تلقی کنیم؛ آنها ایده‌هایی هستند که در متن یک فرآیند تاریخی دیالکتیکی متجلی شده‌اند.»^۲

از نظر برخی اندیشمندان حقوق عمومی انگلستان، رویکرد هگلی به مسائل قانون اساسی راهبرد ویژه‌ای دارد، راهبرد هگلی «نقد درون ماندگار» است، شکلی از انتقاد که توسط مکتب حقوق عمومی شفیلد پذیرفته شده است. این راهبرد بر آن است تا دغدغه انتزاعی مفاهیم دکترینال از جمله «قانون اساسی» و «آزادی‌های مبتنی بر قانون اساسی» را با ارائه و اجرای واقعی دکرترین در بسترهای اجتماعی خاص که در آن تحقق پیدا می‌کند، ارزیابی کند.^۳

اندیشمند برجسته انگلیسی نظریه قانون اساسی، مارتین لاگلین، در مقاله «در جستجوی قانون اساسی» بر وجه تاریخی و انضمامی مفهوم قانون اساسی تأکید می‌نماید؛ از نظر وی معنای قانون اساسی در تطور تاریخی و در پرتو نیروهای سیاسی و اجتماعی در بستر تاریخ متعین می‌گردد.^۴

یکی از مهمترین مواردی که در بررسی رویکرد هگل در خصوص ساختگی نبودن قانون اساسی مطرح است، موضوع تجدید و دگرگونی قانون اساسی است که وی در بند

1. Houlgate, op.cit., at 202.

2. Loughlin, op.cit., at 147.

3. Salter & Shaw, op.cit., at 465.

4. Hegel, (2003), op.cit., at 312 .

۲۷۳ از کتاب عناصر فلسفه حق، بر آن تصریح می‌کند.^۱ اینکه هگل ساختگی بودن قانون اساسی را با تأکید رد می‌کند و بر دگرگونی قانون اساسی تحفظ دارد از سوی مفسران وی قابل تأمل بوده است. از نظر یکی از این شارحان؛ «دقیقاً به این دلیل که قانون اساسی «روح» زنده یک قوم را بیان می‌کند، باید فرآیندهایی را در خود جای دهد که از طریق آنها فرهنگ به طور معمول سنت‌های موروثی را از نو می‌سازد تا از کاربرد آنها در شرایط متغیر اجتماعی اطمینان حاصل شود. اگر قانون اساسی نمی‌تواند ساخته شود، اگر بخواهد سرزندگی خود را حفظ کند می‌تواند و باید تجدید شود. در واقع به دور از به کارگیری زبان ساخت، هگل صراحتاً از «تفسیر»^۲ استفاده می‌کند. قانون اساسی که به عنوان میراث منتقل شده‌ای که حیات آن مستلزم تجدید است درک می‌شود، به جامعه‌ای از مفسران بستگی دارد که مجدداً تصرف می‌کنند و مسائل حقوقی - سیاسی سنت‌ها، اصول و نهادها را در پرتو واقعیت‌های کنونی روشن می‌کنند.^۳

نتیجه‌گیری

رویکرد متداول در حقوق اساسی، مفهوم قانون اساسی را به صورت انتزاعی تعریف می‌کند و به همین دلیل قانون اساسی به مثابه یک منبع قانونی در قالب سندی تعیین پیدا می‌کند. در این رویکرد نوعاً قانون اساسی با تحولات اجتماعی بزرگ مثل انقلاب‌های سیاسی و یا تأسیس حکومت‌ها تدوین می‌گردد و ساختار کلان یک نظام حقوقی، قوای اصلی و حقوق ملت را تعیین می‌نماید، مثل اینکه سابق بر این رویداد قانون اساسی وجود نداشته است و بوجود می‌آید. این تلقی نسبت به قانون اساسی دلالت‌های خاص خود را دارد از جمله اینکه قانون اساسی یک سند ساختگی است و از زمان تدوین و تصویب بر یک نظام اجتماعی حاکم می‌گردد، به نحوی که قبل از آن وجود نداشته است. قانون اساسی در این دیدگاه تعیین‌کننده و تنظیم‌کننده قوای حاکمیت و روابط بین آنهاست و به نوعی تضمین‌کننده حدود اختیارات و مدافع آزادی‌های ملت است.

1. Hegel, (2003), Ibid.

2. Auslegung.

3. Buchwalter, op.cit., at 17.

این در حالی است که ایدئالیسم هگل رویکرد کاملاً متفاوتی به مفاهیم دارد و به تبع این رویکرد فراگیر، مفهوم قانون اساسی نیز به نحو دیگری صورت‌بندی می‌گردد. هگل بر انضمامی بودن مفاهیم تأکید دارد و مفهوم انتزاعی را توخالی و فاقد حقیقت تلقی می‌کند. از نظر هگل به جای تعریف پیشینی مفهوم قانون اساسی باید به دنبال استنتاج قانون اساسی در متن تاریخ تکاملی یک ملت بود. با این رویکرد تدوین قانون اساسی در دوره انقلاب‌ها و تحولات سیاسی و شکل‌گیری حکومت‌ها چندان موضوعیت ندارد، چرا که اساساً قانون اساسی به مثابه روح یک ملت وجود دارد و در دوره خاصی ایجاد نمی‌شود و به دست فرد یا گروهی به صورت مصنوعی ساخته نمی‌شود. از طرف دیگر تحمیل قانون اساسی بر یک ملت امری مردود و شکست خورده است و اینکه گروهی از نخبگان یک ملت برای آن ملت یک قانون اساسی را در سطحی ایدئال تدوین کنند به هیچ عنوان امر مطلوبی نیست و به هیچ عنوان قانون اساسی واقعی آن ملت محسوب نمی‌شود؛ چرا که قانون اساسی آن ملت به مثابه روح آن ملت، تجلی واقعی اندیشه و عمل آن ملت در بستر تاریخ است. قانون اساسی اصول اساسی آخرین مرحله از تکامل تاریخی یک ملت است. آخرین مرحله تکامل در موقف دولت محقق می‌گردد و به همین دلیل قانون اساسی در نظرگاه هگل اصول تاسیسی دولت است.

بنابراین می‌توان گفت که تلقی متعارف از قانون اساسی در حقوق اساسی محصول تجرید ذهن و انتزاع نسبت به مصادیق قانون اساسی است که در دوره مدرن و در دوره شکل‌گیری دولت-ملت‌ها شکل گرفته‌اند؛ این در حالی است که رویکرد انضمامی، مفهوم قانون اساسی را مقدم بر مصادیق آن تلقی می‌کند. در این رویکرد مفهوم انضمامی قانون اساسی صرف اجتماع اشتراکات مصادیق سندی قانون اساسی نیست که از انتزاع اشتراکات مصادیق به دست آید، بلکه این مفهوم قانون اساسی است که بنیاد مصادیق آن است و مصادیق در فرآیند تکامل مفهوم است که در واقعیت بیرونی محقق می‌شوند. می‌توان گفت که اگر مفهوم انضمامی قانون اساسی وجود نداشته باشد صرف تعریف پیشینی قانون اساسی مبتنی بر دیدگاه انتزاعی صرفاً مفهومی یک‌بعدی و خالی از حقیقت است که به مثابه امری تصادفی و ناپایدار قابل اعتنا نیست.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Malihe Masoudi

<https://orcid.org/0000-0001-8280-7841>

Mohammad Emami

<https://orcid.org/0000-0003-1772-9888>

Seyed Mojtaba
Vaezi

<https://orcid.org/0000-0001-9248-0643>

References

Books

- Beiser, Frederick, *Hegel* (New York: Routledge Press, 2005).
- Buchwalter, Andrew, "Constitutional Paideia: Remarks on Hegel's Philosophy of Law", In: *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy* (Florida: University of North Florida Publication, 1998).
- Hegel, G.W.F, *Difference Between Fichte's and Schelling's System of Philosophy*, Translated by Harris, H. S and Cerf, W. (New York: State University of New York Press, 1977).
- Hegel. G.W.F, *Elements of the Philosophy of Right*, Translated by H.B.Nisbet, Edited by Allen Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Hegel, G.W.F, *Logic*, Translated by William Wallace (Oxford: Oxford University Press, 1975).

- Hegel. G.W.F, *Lectures on the Philosophy of World History*, Translated by H.B.Nisbet (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).
- Hegel, G.W.F, *Phenomenology of Spirit*, Translated by A.V.Miller. (Oxford: Oxford University Press, 1977).
- Houlgate, Stephen, "Hegel's Idea of the State", In Marina F. Bykova (ed.), *Hegel's Philosophy of Spirit: A Critical Guide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).
- Inwood, M.J, *Hegel* (New York: Routledge Press, 1994).
- Kant, Immanuel, *Critique of Practical Reason*, Translated by Werner S Pluhar (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2002).
- Kant.Immanuel, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Edited and Translated by Mary Gregor and Jens Timmermann (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Loughlin, Martin, *Foundations of Public Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010).
- Thornhill, Chris, "Idealism and the Idea of a Constitution", From the *Impact of Idealism, The Legacy of Post-Kantian German Thought*, General Editor: Nicholas Boyle and Liz Disley (Cambridge: Published online by Cambridge University Press, 2013).

Articles

- Bobbio, Norberto, (1980), "Sur la notion de constitution chez hegel, Revue européenne des sciences sociales", T. 18, No. 52, La philosophie politique de F. W. Hegel: Annales de philosophie politique, No. 12 (1980).

- Loughlin, Martin, "In Search of the Constitution" LSE Law, Society and Economy Working Papers, at: www.lse.ac.uk/collections/law/wps/wps.htm and the Social Sciences Research Network Electronic Library, (2019).
- Salter, Michael & Julia J.A. Shaw, "Towards a Critical Theory of Constitutional Law: Hegel's Contribution", Journal of Law and Society, Vol. 21, No. 4, (1994).

استناد به این مقاله: مسعودی، ملیحه، امامی، محمد و واعظی، سید مجتبی، «رویکرد انضمامی به قانون اساسی در ایدئالیسم مطلق هگل»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۶، شماره ۸۶، (۱۴۰۴)، ۲۷۳-۳۰۰.

Doi: 10.22054/QJPL.2024.77431.2962

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License